

כנסת דברי סופרים לזכר ח"נ ביאליק, ספר חמישי / בעריכת יעקב כהן ופ. לחובר (תל-אביב : הוצאת "דביר", ת"ש)

„מתי מדבר האחרונים“ – ומתי מדבר

מאת פ. לחובר *

כעין יסוד ושורש אחד לשני השירים של ביאליק: „מתי מדבר האחרונים“ (תרנ"ז) ו„מתי מדבר“ (תרס"ב). נושא אחד לשניהם. ועד כמה שונים ונבדלים הם זה מזה בנושא: בספור על הנושא וביחס אליו. ב„מתי מדבר האחרונים“ אלה שמתו במדבר – בעבודתם מתו. הם היו „נחשלים“, שהשאירו אחריהם רק פגרים („צלנא יעצרוני פגרי הנחשלים“: „רק ארבעים שנה נתע בין ההרים – ובחול טמנו ששים רבוא פגרים“). הם הוצאו לקלון („ירקבו בקלונם סרוחים על צרורותיהם“) ונדונו לכליון-עולם („עוד היום או מחר יחלק רוח קדים / עם העיט גופת אחרון העבדים“). וב„מתי מדבר“, מוטלים בחמה ענקים, „בין חולות המדבר הצהבים כאריות לבטח ירבצו“, והם „דור המְעֻזִים“, „כפירי אדם“ („דור כפירי אדם“), שאף האבק שלהם הוא „אבק כחות עד“, והם „אדירים“, ואף אדיר-יאומה („ואחוזי פריץ אונים יקיצו אדירי איומה“). ואין דבר בעולם שיוכל להם: לא שן הזמן ולא שן חיות רעות ולא רוחות רעות. וכל הנוגע בהם ולוקח אפילו חוט אחד מציצית כנף בגדם – לא יִנְקָה.

אף במקורות אין היחס אל דור-המדבר ואל מתי-מדבר שוה בכל מקום. ואף שונה הוא ונבדל במקורות שונים. בתורה נקבעה פרשת המרגלים בספר „במדבר“ ובה סיומה הטרגי של ההתלוננות הבלתי-פוסקת של דור-המדבר על אלהים ועל משה, שהביאה לידי הגזרה האיומה: „במדבר הזה יפלו פגריכם – לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה – – ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה – – עד תם פגריכם במדבר, במספר הימים אשר תרתם את הארץ – – אני ה' דברתי אם לא זאת אעשה לכל העדה הרעה הזאת, הנועדים עלי: במדבר הזה יתמו ושם ימותו“ (במדבר י"ד, כ"ט–ל"ה). וזכר למשפט החרוץ הזה נמצא בכמה מספרי המקרא: בספר יהושע (ה' ד'–ו'): „כל אנשי המלחמה מתו במדבר בדרך בצאתם ממצרים – כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר עד תם כל הגוי אנשי המלחמה היוצאים ממצרים, אשר לא שמעו בקול ה' אשר נשבע ה' להם לבלתי הראותם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותם לתת לנו ארץ זבת חלב ודבש“. ובספר תהלים (ע"ח, מ'–מ"א; ק"ו, כ"ד–כו; צ"ה, י'–י"א): „כמה ימרוהו במדבר, יעציבוהו בישיומו; וישבו וינסו אֵל“: „וימאסו בארץ חמדה, לא האמינו לדבריו, וירגנו באלהיהם, לא שמעו בקול ה', וישא ידו להם להפיל אותם במדבר“: „ארבעים שנה אקוט בדור נָאמר עם תועי לבב הם, והם לא ידעו דרכי, אשר נשבעתי באפי אם

* עיקרי הדברים שבמאמר זה הרציתי בפתיחת המחזור השני של ההרצאות על השירה העברית בבית ביאליק בתל-אביב, בזהומס ת"ש.

יבואו אל מנוחתו». ובספר יחזקאל (כ' י'—ט"ז) מעין זה, אבל בנמוקים קצת אחרים: »ען במשפטי מאסו ואת חקותי לא הלכו בהם ואת שבתותי חללו, כי אחרי גלוליהם לבם הולך« (שם, פסוק ט"ז ופסוקים י"ב—י"ג). אולם יחס אחר לדור המדבר אנו מוצאים בספר ירמיה, ודבר ה' היה אליו: »הלוך וקראת באזני ירושלים לאמור: כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה« (ירמיה ב' / ב'), והקדים בזה את ירמיהו כידוע, הושע בכמה פסוקים שבספר הנבואה שלו (הושע ב' / ט"ז—י"ז; ט' / י': י"ג, ה'). ובשירת, »האזינו« מעלה המשורר אף הוא על נס את זכר ימי המדבר, וכאילו מתוך געגועים קרובים לאלה שבנבואת ירמיהו: »ימצאהו בארץ מדבר, ובתהו ילל ישימון, יסובכנהו יבוננהו, יצרנו כאישון עינו« (דברים ל"ב, י').

ומה שאינו די ברור בדברי משוררים ונביאים נמצא מפורש בהלכה. במשנה ובברייתא יש מחלוקת, שלקחו חלק בה גם גדולי התנאים, אם דור המדבר יש לו חלק לעולם הבא: ר' עקיבא ור' יהושע בן קרחה ועוד פוסקים הלכה: »דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא«, ור' אליעזר ור' שמעון בן מנסיא ועוד פוסקים הלכה: »באין הן לעולם הבא« (משנת סנהדרין, פרק י"א, ג', תוספתא סנהדרין, פרק י"ג: תלמוד בבלי, סנהדרין ק"י, ע"ב: ירושלמי, סנהדרין, פרק י', הלכה ד'). ויש לשים לב להתנגדות הנמרצה, שהובעה מצד זה, שפסק לזכות, נגד הצד השני, שפסק לחובה. במשנה: »ר' אליעזר אומר: עליהם (על דור המדבר) הוא אומר (תהלים ב' / ה'): אספו לי חסידים, כורתים בריתי עלי זבח«, ובתלמוד בבלי: »אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: שבה ר' עקיבא לחסידותיה, שנאמר (ירמיה ב' / ב'): הלוך וקראת באזני ירושלים לאמור: זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה« — ומה אחרים באים בזכותם, הם עצמם לא כל שכן. כדאי לזכור פה, שרבה בר בר חנה, שנראה לנו פה כמתרעם בשם ר' יוחנן רבו על ר' עקיבא, שהוציא את דור המדבר מכלל כל-ישראל, שיש להם חלק לעולם הבא, ושאונו רואים אותו כמדגיש מחדש וכמעלה על נס את דברי ירמיהו על דור המדבר, הוא הוא שחזו במקום אחר (בבלי, בבא בתרא ע"ג, ע"ב—ע"ד, ע"א) את מתי מדבר בדמות ענקים וספר עליהם את הספור, ש»הלך וראה אותם«, כשהיה בחברת »טייעא« במדבר, »ודומים הם כמי שנתבסמו והם שוכבים פרקן, וברכו של אחד מהם היתה זקופה, נכנס הטייעא תחת ברכו כשהוא רוכב על הגמל ורומח זקוף בידו ולא נגע בה« (»אולי חזיתנהו דמי כמאן דמיבסמי וגנו אפרקדי, והוה זקיפא ברכיה דחד מינייהו ועייל טייעא תותי ברכיה כי רכיב גמלא וזקיפא רומחיה, ולא נגע ביה«), ספור אגדי זה שהיה ליסוד הפואימה של ביאליק, ושהוא מציין אותו בראשה ומכניס קטע ממנו לתוך הפואימה (ומעשה בערבי שנטל חוט אחד מציצית כנף בגדם / וייבש כל גופו מיד, עד שהשיב האשם למקומו) בשנוי קטן (בגוף הספור לא ה»טייעא« הוא שלקח את חוט הציצית, אלא רבה בר בר חנה), לפי מהלך הדברים האמתי בפואימה, כמו שעוד נבאר.

1 ב»אבות דר' נתן« (פרק ל"ג, ב') המחלוקת אם דור המדבר יש לו חלק לעולם הבא או אין לו חלק לעולם הבא היא בין ר' אליעזר ובין ר' יהושע (בן חנניה), ור' אליעזר אומר: אין להם חלק (»לא חיין ולא נידונין«). ר' יהושע אומר: יש להם (»באים תן«)—ועליהם הוא אומר: אספו לי חסידים וכו'« הוא שם מדברי ר' יהושע.

הנה יש אף בגוסי המקורות „פלוגתא“ ביחס לדור-המדבר, דור יוצאי-מצרים ומורד באלהים, דור מעפיל („הננו ועלינו“) — ושומע לעצת מרגלים. אבל אין עוד בזה כדי לבאר את „הפלוגתא“ שבשני השירים של המשורר האחד, שבאחד מהם הוא רואה את דור-המדבר שפל, עבד, חלש ברוחו, ובשני הוא רואה אותו ענק, כולו כפירי-אדם, אריות, אדירי-עם, כולו חזיון אחד נשגב.

ודאי, שהכונה הפובליציסטית שבשיר הראשון: יסור בני-הדור על הפזיזות, על אי-הזהירות (ה„העפלה“) ואי-השלמות במעשה הישוב הארץ-ישראלי, שלא ברוח המוסר התבוני של „בני משה“ ומנהיגם, אחד-העם, הוא שקלקל בשיר הראשון — ב„מתי מדבר האחרונים“ — את היחס הדמיוני-שירי אל החזיון ההיסטורי העצום, וזה התבטא אחר-כך בשיר השני — ב„מתי מדבר“, — שיר שהוא שני בזמן, אבל ראשון במעלה בשירתו של ביאליק. ולא זה אף זה: תקופת יצירתו של „מתי מדבר“ היתה אחרת ביצירת ביאליק מתקופת היצירה של „מתי מדבר האחרונים“. תקופת „מתי מדבר“, שבה נוצרו שירי-האור של ביאליק, „משירי החורף“ (הראשון), והראשונים „משירי הזעם“ (על השחיטה ו„בעיר ההרבה“), היא תקופה של התגלות האון השגיא, הגבורה, בשירתו, והיחס השירי אל גבורים, כובשי-עולם, היה בזמן ההוא אחר בלב המשורר משהיה בזמן שיצר את „מתי מדבר האחרונים“. אולם השנוי בא גם מצד אחר — מצד המראה הפנימי, הגלום ב„לבוש“ ובגוף המראה ההיסטורי החיצוני של „מתי מדבר“.

עדיין לא שמו לב לכך, כי האגדה על מתי-מדבר, כפי שנתפרשה ונפרשה לפנינו בפואימה של ביאליק, יש בה גרעין חשוב מאגדת „היהודי הנצחי“, לפי השתלשלותה והתגלמותה ביצירות הספרות של העמים. יש מן היצירות האלה שהודגשה בהן הנצחיות של היהודי, שענקים לא יכלו לו, חרב גבורים לא נגעה עד נפשו וחץ ורומח לא מוללו את בשרו, שן חיות-טרף לא שלטה בו, ונחשים וצפעונים, שנשכוהו, לא המיתוהו. והן זהו הקו העיקרי, היסודי, ב„מתי מדבר“: מלחמות-גבורים רבות השאירו סימנים מובהקים בפני גבורים אלה וחירותות הן על לוחות לבם, אבל „חריצי הפנים התכריים וגדודות החזות החשופים, / חרט החץ והלמח, פתוחי חרבות וכתבתן, / ככתב שעל מצבות האבן, לנשר היורד יגידו, / כמה רמחים נש בָּרוּ ומספר בני-קשת נָפְצוּ / אל צורי הלבבות האלה, אל גבי אֵל לוחות השמיר“ — וחוזרים ובאים בני-השחץ הגדולים, הדורסים הגדולים: בא „נשר גדל-אבר, בן-צורים, כפוף חרטם, ועקום צפרנים“, ו„כונן הדורס צפרני השמיר מול חזה החלמיש...“, אך פתאם כמו נרתע השחץ והיה כמשיב כלי זינו. ו„יש שבהתעלף המדבר בשרב צהרים — והנה / כקורת הבד פתן-נמר, משרפי המדבר הגדולים, והנה הוא „סוקר מסופה עד-סופה את-מחנה האויב הנרדם“, ו„הנה הוא שוחה קומתו, וכלו זע, רוחף ותוסס, / נטוי כעין מטה זעם על-גבי החלל הקרוב, / וראש פתנים אכזר ינטה ורתחת פי-שרף תשמע, / רועדים, זועמים, לוחטים שני עקצי לשונו השחורים...“, פתע — ונרתע השרף והיה כמשיב את ראשו. וכך בא גם האריה הטורף ועומד על טרפו — ונרתע בסוף מפניו. אין צורך להרבות בראיות כדי להוכיח, כי בשלשת טורפי הטרף האלה, מרומזים השלשה, מן הדורסים הגדולים ביותר, שפעו ביהודים בדרכם ההיסטורית ורצו להאבידם: מצרים, בבל ורומי („לוחיתן נחש ברח“, שבישעיה כ"ז, א', הוא לפי תרגומים ומפרשים ראשונים מצרנים, ובמדרש —

שמות רבה ג', נ"ב - אמר ר' אליעזר: »לכך נהסך המטה לנחש, כנגד פרעה, שנקרא נחש"; ואריה הוא בבל-נבוכדנצר בצירוי-אגדה ובמאמרי-אגדה רבים, והנשר הרומאי ידוע ונמצא במקורות תלמודיים.

החזות הראשית והעיקרית שבשירה נשגבה זו היא אפוא חזות הנצחיות של היהודי בהיסטוריה האנושית. אבל אם באגדת »היהודי הנצחי« הנצחיות של היהודי היא קללה: הוא אינו יכול למות ולהגיע לידי מנוחת-עולם - זהו, כידוע, יסוד האגדה, שישו הנוצרי, ש»היהודי הנצחי« הכה אותו על ערפו והתגרה בו לפני מותו, קלל אותו, שילך בלי סוף, עד אחרית הימים ובוא יום-הדין - והוא הֵלך אָמלל ונודד בלי סוף ובלי מטרה, הנה באגדה על היהודי הנצחי של ביאליק שלווה גדולה, שלות עולם, שלות נצח, ירדה על היהודי הנצחי הנה, והוא ענק, מענקים ההיסטוריים הגדולים ביותר, השוכן אף במדבר-העמים הגדול, כשבני-שחף, טורפי-טרף, מסביבו, לבטח. היהודים מבחינת הנצח אין לעשות להם רעה ואין להאבידם.

יִנְצֵר אֵלֶּה מְנַעַץ בְּקֶצֶה בְּנָפִי כְּסוּתָם!

וּמַצְפֵּה בְּצַנְדֵי שְׁנֵטֵל חוֹט אֶקְדֵּ מְצִיצֵית בְּנֵף בְּגָדָם

וַיִּבֶשׂ קַלְגוֹפוֹ מִיָּד צַד שֶׁהָשִׁיב הָעָשָׂם לְמִקְוָמוֹ -

בחשבון-עולם, בנצח, אין לקחת מהיהודים אפילו דבר קטן בלי עונש. ביאליק שינה לשם הבעה שלמה של מחשבה שירית זו מן הספור במקור, ששם היהודי לקח את כנף בגד הציצית של אחד ממתים-מדבר ולא היו יכולים, גם הוא וגם ה»טייעא«, לזוז ממקומם (»פסקי חדא קרנא דתכלהא דחד מינייהו - ולא הוה מסתגי לן«). כאן לקח אותו הערבי הנכרי, »וייבש כל-גופו מיד«.

»הם הם אבות עם-הכתב« - »ככה יגמור הישיש הערבי אמרתו« בפואימה. הם אבות-עם עתיק: גבורים אלהיים, ענקים, שעמים קדומים מתיחסים אליהם, והם אבות עם התורה, עם הכתב, עם קדוש, וכך מתאר אותם המשורר בכל הפואימה. הוא עושה אותם כבירים ונשגבים גם יחד. והם שלווים. הכחות הכבירים ללא חקר נקשו ונדמו בהם לנצח (»וכאלו במ נקשו מעולם בקרנס הזמן ובפטישו / כחות כבירים לא-חקר ויקשו וידמו לנצח«), ובני-השחף, טורפי הטרף בהיסטוריה האנושית, חתים ונרתעים בסוף, מפני הוד השלוה ותפארת העז המתנמנים, מפני הוד זה, הוד הנצח, שאין הם, בני השליטה בזמן, שולטים בו.

כך חזה היוצר את אגדת היהודי הנצחי על-פי רמזים מעטים שבמקורות עבריים, בקשר עם אגדת »היהודי הנצחי« של העמים, שהוא הביא לה »תקון« וגאל

1 הנחש היה בין »החיות הקדושות« למצרים הקדומים. ראה Erman-Ranke : Ägypten und ägyptisches Leben im Altertum (Tübingen 1922), במרחק על חזית המצרית, ע' 310.

2 מהמסוק »עלה אריה מסובכו ומשחית גוים נסע יצא ממקומו« (ירמיהו ד', ז') למדו על בבל ועל נבוכדנצר ראה סנהדרין צ"ד, ע"ב: »נבוכדנצר הרשע דמתיל לאריה, שנאמר: »עלה אריה מסובכו וגו'«; שמות רבה כ"ט, ט'; ונבוכדנצר נקרא אריה, שנאמר. »עלה אריה מסובכו« והחריב בית-המקדש וכו'«; פתיחתא דאיכה רבתי: »ואם לאו לישה - הא אריה סליק עלך, זה נבוכדנצר הרשע דמתב בית. »עלה אריה מסובכו«. וראה מגילה י"א, ע"א, ויקרא רבה כ"ט, ח' ועוד. בדבר סמל האריה אצל הבבלים ראה: J. Hehn : Die biblische und babylonische Gottesidee (Leipzig 1913), ע' 304-306.

3 זוג בא מרקת וחפסו נשר« (סנהדרין י"ב, ע"א).

אותה מן הקללה הנוצרית, שהיתה רובצת עליה. כאן היהודי הנצחי הוא נצחי בכל, ואיננו נודד-עולם של ההיסטוריה. ואדרבה, הוא השוכן לבטח, שוכן במה שמעבר לזמן, ושוכן כגבור אדיר, כגבור מלחמה שנלחם עם העולם כולו — ונאבק עם נביאיו ואף עם אלהיו. והוא לא מת — כי אין מיתה במה שמעבר לזמן. — אלא כנרדם הוא:

דָּבְקוּ אֲדִירִים לְאָרֶץ, נִרְדְּמוּ — נֶאֱזָנְגוּ צְלִיָּהִם:
 חֲרֻבוֹת הַצּוּר מִבְּרָאשׁוֹתָם, בֵּין רֹחַב כְּתִפֵּיהֶם יְדוּנָם,
 אֲשֶׁפֶה וְתִלִּי בְּהִגָּרְתָם וְנִעּוּצוֹת בְּחֹל חֲנִיתוֹתָם.
 צָנְחוּ דְּאָרֶץ רְאִשֵׁיהֶם הַכְּבֹדִים מִגְּדִלֵי הַפְּרֵעַ,
 נִגְרַר שָׁעַר מַלְאֲכֵיהֶם וְנִדְּמָה לְרַעְמַת הַלְּבָאִים;
 צִיָּים פְּגִימוֹ וְשׁוֹפִים, וְצִיָּגָם כְּנֹחֶשֶׁת מוֹצְמָה,
 מִשְׁחָק לְבָרֶק חֲצִי שָׁמֶשׁ וּמִפְּגַע לְרוּחַ זְלַצְפוֹת;
 קָשִׁים מִצְּחוֹתָם נִתְּנָקִים וְלִצְמֹת שְׂמִים כּוֹנְנִים. —

כך חזה היוצר את היהודי הנצחי וכך יצר אותו: כחות כבירים-אדירים שקע ביצירו זה, האגדי, לעשות אותו ענק יותר ויותר, גבור יותר ויותר, ונקשה ומוצק כולו: מלא כח כביר — ושל, ההפך מן „היהודי הנצחי“ שבאגדת העמים. אף המרד של אגדת „היהודי הנצחי“, שחטאו היה, שלא קבל עליו את מרותו של ישו הנוצרי והתגרה בו, ועל-כן קלל לבלתי בוא אל המנוחה בארץ — אף מרד כעין זה יש באגדת היהודי הנצחי של ביאליק — „מתי מדבר“, — והן זהו חטאם של מתי-מדבר, ועל-פי זה גם של „מתי מדבר“ של ביאליק, ש„המרו את נפש נביאם וגם באלהיהם התגרו“. אבל עונשו של היהודי הנצחי של ביאליק, של „מתי מדבר“, הוא לא ברומה לאגדת „היהודי הנצחי“ של הנוצרים, ולא לפי המסורת היהודית, שדור היוצאים ממצרים לא יכנס לארץ ויהיה נודד ארבעים שנה, עד אשר יסול שם במדבר, אלא ביאליק מנסח את העונש הזה ברוחה של שלות הנצח השוררת בפואימה שלו על הנצחיות היהודית. וכך מספר הערבי הישיש, ה„קדוש“, לבני החבורה שלו, הארחה, על מחנה „מתי מדבר“, שראה:

מִחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה, דוֹר קְדוּמִים, עִם נֶאֱדָר בְּעֵנִי, עֲתִיק יוֹמִין;
 אֶכֶן צוֹנֶנֶשׁ וְקִשָּׁה פִּסְלִצִי-עָרֵב עִם זֶה הָיָה:
 הִמְרוּ אֶת-נֶפֶשׁ נְבִיאָם וְגַם בְּאֱלֹהֵיהֶם הִתְגָּרוּ —
 וַיִּסְגְּרָם אֱלֹ-בֵין הַהָרִים וַיִּפֹּל שָׁנַת נֶצַח צְלִיָּהֶם,
 וַיִּצְוּ אֶת-הַמִּדְבָּר צְלִיָּהֶם וּשְׁמָרָם לְקִרְוֹן דוֹר-דוֹרִים —

כמו בכל הפואימה מודגשת גם פה, ביחס לעונש, השלוה הנצחית של היהודי הנצחי, בניגוד לאי-השלוה, לנדודים וקללתם שבאגדת „היהודי הנצחי“ של הנוצרים. אפילו המרד עצמו, ה„חטא“ עצמו, הוא כמנוסח פה: אין הוא חטא בלבד, אלא דומה כאילו הוא שייך לטבע הנצחי, הענקי, של העם הזה, העם הנאדר בעויו, עם „עתיק יומין“, שהתגר באלהיו. הוא נלחם באלהים, כענקי-בראשית הקדמונים, יצורי-האגדה הקדומים, שטבעם הוא טבע נצחי, אלהי (מתי-מדבר הם „מחנה אלהים“ בפי הערבי הישיש), ויש שהם התאמרו להיות כאלהים. דומה,

שבספורו של הישיש הערבי שבפואימה על העם עז-הנפש והקשה, שהתגרו באלהים ויסגור אותם אל בין ההרים, יש כעין הד מאגדת פרומתיאוס, כפי שנתגלמה בחוינונו של איסכילוס: „פרומתיאוס האסיר“, אבל בהבדל גם מן האגדה שבחזיון הוא צוה המשורר כאן את השלוה, שלות הנצח, על האסיר האלהי, על עם הנצח שלו. אולם כדי שיתגלה כחו של עם ענקי זה גם בפעולה: במלחמה, ולא יראה כח זה לנו רק כישן וכנרדם, הכניס המשורר לתוך הפואימה גם פרק, שבו אנו רואים איך חוזר והתעורר הכח שבעם, יחד עם התעוררות הכחות הכלליים בעולם כולו. עם התעוררות כחות-העד מ„דמי העולמים“, כאשר „יקוץ המדבר ונקט“ בדמי זה „והתעורר להנקם באחת נקם שוממותו מיוצרו“, כשנסחף הכל בגלגל הסופה הגדולה, ו„התמרמר המדבר ונהם ונער במצולה רותחת / כל-תחתיות שאל ורום עולם והיו ערבוביה אחת“ — „בשעה ההיא ואחוזי פריץ אונים יקיצו אדירי איומה“, או „יחנער דור עוזו וגבור, דור גבור מלחמה“, או הם חוזרים ומורדים בכחות-בראשית שלהם באלהי-בראשית, שסגר אותם ואת כחם בנצח, בשלות העד. אולם להתקוממות זו ולמרד זה אין תוצאות, כי לא לשם תוצאות ולשם תכלית מעשית הם באו, אלא כדי לגלות את כחות-העד גם בפעולה.

אולי יש יותר מכל בסערה הזאת, שהתנשאה במדבר וסחפה את הכל, מהשפעת שירת „הפרש“ (Farys) במדבר של המשורר הפולני הגדול אדם מיצקביץ (שירה זו של מיצקביץ תורגמה לעברית חמש פעמים, מהן ארבע לפני יצירת „מתי מדבר“), שכבר העירו עליה. המעירים שמו לבם להשפעה שכאילו נכרת בהופעת הטורפים במדבר בפואימה של ביאליק, ובעצם יש בשירת מיצקביץ רק טורף אחד: עוף טורף, שבא להלחם עם הפרש במדבר והוא אֵיָה או דֵיָה: Geier, sep. — שנים מן המתרגמים העבריים המובהקים של שירה זו שביאליק הכיר בודאי את

1 ראה למעלה, במאמרו של דב שווק „כ"ף-הדמיון ואחיותיה בשירת ביאליק“, ע' 75, וראה במאמרו של יעקב פיימן על „מתי מדבר“ ב„דבר“ מיום כ' תמוז שנת תרצ"ו.
2 לעומת זאת יש להכיר בתיאור הארי שב„מתי מדבר“ השפעה ודאית מהארי, ויגוקו ודרך מלחמתו, כפי שתוארו בידי יליג בבין שני אריות“, יליג מתאר את מלחמת הארי:

נִפְתָּחַ לְרוֹת הַסּוּגֵר וּמִקְרָבָהוּ
 וְזָק אָרִי לְבִי, נִזְרָא מִרְאֵהוּ — — —
 נִזְעַעְסָד הַסּוּרִי, הַתְּמוּגֵן בְּקֶרֶף — — —
 אַחַר נָשָׂא רִגְלָיו נִלְדָּה
 הֶלֶךְ וְדָשׁ אָרְץ וְעָדָר בְּזַעַם,
 תִּקַּף הַמִּעֲנָל פָּעַם אַחַר פָּעַם,
 וּמִפְּרֹו עֵינָו לֹא יִנְרַע, לֹא יִרָף,
 כִּסְרָגַל קָרַשׁ הַסּוּבֵב הָאָרְץ,
 לְתוֹר עֲרוֹתָהּ וּמְקוֹם יֵשׁ בָּהּ פֶּרֶץ. — — —
 פִּתְאֹם נָעַר הָאָרִי בְּהַמּוֹן קוֹל רָעַם
 וּבְקָק מִפְּרֹתָו הִשְׁמַעַר הַפָּעַם — — —

וביאליק מתאר את השתערות הארי:

אִו יֵשׁ אֲשֶׁר פִּתְאֵם וְזָק אָרִי גְאָדְרִי כִלְתִי,
 נִזְעַר בְּפוֹתוֹת לֹא-יִחַפוּ, וְזָא עַד-הַפְּתִיחַ וְסָקַד.

תרגומיהם: המשורר מיכ"ל וח. י. בורנשטיין (תרגומו של בורנשטיין נדפס ב"ספר השנה" של סוקולוב לשנת תר"ס), תרגמו את זה בשם צ'ט, — ויש לו לעוף טורף זה דמיון לגשר של ביאליק, וביחוד ברגע העלמו של הנשר בשחקים. בזהר הרקיע, אבל שירת מיצקביץ' אחרת היא לגמרי משירת ביאליק לפי האטמוספירה שלה, המלאה כולה תנועה, תעופה ומרוצה של בעלת-תכלית — הפרש — אל הבלתי בעל-תכלית, אל האינסוף, אל הנצח, בעוד שבשירת ביאליק יש משאיפת ההתגלות של כחות הנצח כשהם הווים ונחים. לשם תפיסת הדברים תוך כדי מעופם, התהוותם — המדבר מתגלה שם לפנינו תוך כדי מעופו של הפרש ועברו על מכשולי המרבר הרבים: הצורים, האימים וכו', עד הגיעו למקום ששם רחבו גבולות-עולם והוא יכול לפשוט זרועותיו לכל מלוא תבל ונפשו שואפת אל-צל, אל-צל, אל-צל, — בעוד שב"מתי מדבר" תפיסת הדברים ותיאור הדברים הם תוך כדי שלות-הנצח שלהם, תוך כדי היותם הנצחית, האינסופית. ועל-כן אף בשעה שיש דמיון בין הדברים אין הם דומים. אבל יותר מכל יש דמיון בין שני השירים בסערה שאחזה בסוף את לב המדבר — בשני השירים הסערה הוא המעשה האחרון של המדבר, — וכאן, בסערה שהתעוררה במדבר, כאילו יש רוח אחד ונשמה אחת בשני השירים, שבדרך כלל רוחו של כל אחד מהם הוא שונה ונבדל כל-כך מחברו.

היש למצוא גם איזה ציוני-דרך ממשיים לאותו נתיב שבין אגדת "היהודי הנצחי" של העמים לאגדת "מתי-מדבר" של ביאליק, כפי שהוסבר למעלה?
המעין בכתבי-העת העבריים של התקופה שבה נוצרה הפואימה, "מתי מדבר" — ביאליק סיים אותה, כפי שרשם עליה, באדר א' תרס"ב והיא נדפסה סמוך לזמן סיומה בחוברת הכפולה של "השלח": אדר א' — אדר ב' תרס"ב — ימצא מאמר בשם "היהודי הנצחי באגדה ובפואזיה" מאת י. ל. ברוכוביץ' (י. ל. ברוך), שנדפס

ישא את ראשו תהיר ונקף צנאר הקשקש,
ושמי נחלי עיניו תלחשות תרגלנה את-סמנה האנב —
פתאם יתחבט הקשקש ושאג הארבה ששאגה,
וקי"ו על קי"ו פרקה מסביב ינדעוע המךר ונאנףי,
נפל ההר ויתפוצץ בין צירים וקררים הממים,
פורר לאלפי רעים על-קצו תישיון קרתק —

יחד עם הדמיון שבין שני האריות של שני היוצרים העבריים הגדולים יש ביניהם גם הבדל עצום, ואחר הוא הארית של ביאליק במקדי פעולתו והופעתו, שיש בהם ממדי הארית המתי, האנדי, מעין "אריה דבי עילאי", שעליו מספרת האגדה שלנו (חולין נ"ט, ע"ב). על "אריה דבי עילאי" זה מסופר, שכשהיה רחוק ד' מאות פרסה ובהם קול ראשון הפילו כל המעוברות ונפלה הומת רומי — "כי הוה מרחיק ארבע מאה פרסי ניהם חד קלא אפילו כל מעברתא ושורא דרומי נפל" — והמספר ת' פרסה, וביחוד, ושאג הארית שאגה שבאריה של "מתי מדבר" מוכיחים לנו את הארית הוח, מן הארית הפיזיוריאלית של יל"ג. — ד' התרוזים בסוף שירו המקוטע של יל"ג, דור המדבר, שיש בהם מעין רמזים לפתיחה ולסיום של "מתי מדבר", ידועים, וכבר עמדו על השפעת אמירת זו מצד יל"ג על ביאליק סופרים אחדים.

1 ראה מה שאמרתי למעלה על המשל והנמשל של הנשר.

2 אין צורך להזכיר, שיצירת "מתי מדבר" רק נסתיימה בחודש זה, ולא נוצרה בו. בפני סיכמן ובפני אמר ביאליק, שמשיירו רק "צנה לו ולול" נוצר בבת אחת, בנסעו בטרם באודיסה.

ב"הדור", שנה א' שיצא בהוצאת "אחיאסף", בעריכתו של ד. פרישמן, בתרס"א — תרס"ב. המאמר נדפס בגליונות ו'—י"ט של השבועון — בח' המשכים, אבל לא כולם בזה אחר זה — והוא מי"א שבט עד כ' אייר תרס"א, כשלושת רבעי שנה, בערך, לפני סיום הפואימה ופרסומה, ואם נתבונן עכשיו במאמר נמצא בו ציוני-דרך ממשיים לנתיב שבין אגדת "היהודי הנצחיים" של העמים, כפי שתוארה במאמר ההוא, ובין אגדת "מתי מדבר" כפי שאנו מוצאים אותה בפואימה של ביאליק. הסופר פותח את החלק השני, העיקרי, של המאמר, המדבר על אגדה זו ביצירות הפואיסיה של העמים ואומר: "שורה ארוכה של משוררים, חוזים ומספרים התחרו איש באחיו לנסות את כחם אל ההלך הקודר, הבודד בדרך נדודיו, להסתכל בתהום השממון והיאוש הנשקף מתוך עיניו, שהן לוחטות מבעד לגבותיהן השעירות והעבירות, ולהתכונן אל כל הכאב והיגון, הזעם והקצף אשר יפיקו פניו, הדומים מרוב ימים לפסל חרש עשוי חלמיש-צור, ולהקשיב אל דבריו, הלא הם הדברים הסוערים, המתפרצים לפעמים מתוך רוחו הזועף — — — ואת כל אשר הגידו להם העינים הלוהטות ההן ואת כל אשר קראו מעל רשמי פני-חלמיש ההמה ואת כל אשר לקחה אזנם מדי שפכו את רוחו הזועף ההוא — אותם יצקו בשיירי-היגון, שיירי-עלילה, חזיונות וספורים, איש איש על-פי דרכו וכשרונו" ("הדור", גליון ח'). קיום אחדים מאלו, שהגדלו, כמוכח, פי כמה בדמיונו היוצר של המשורר, אנו מוצאים אחר-כך בפואימה, בציור מתי-מדבר — "היהודים הנצחיים" של ביאליק:

גבוות עיניהם — עקדות, מסבין וארבו האמים,
קנצות וקנם מתפתלות קקצת נפתולי הנחשים,
מוצקים בעצובי חלמיש ירומי בעדן חזקם. — — —

זכן נמסר בחלק הראשון של המאמר תוכן ספר-העם הגרמני, שיצא בלידן בשנת 1602, ובו מסופר על הדוקטור לתיאולוגיה פולוס איש אטצן, הגמון במדינת שלזוויג, שספר באזני תלמידיו, כי בשוכו פעם אחת בימי נעוריו מויטנברג, ששם למד, להמבורג, ראה ביום השבת הראשון בבית-התפלה בשעת הדרשה, והנה איש רם חקומה, אשר שערותיו ירדו למטה מכתפיו, עומד יתף לפני העמוד ומקשיב לדברי הדרשה בכונה עצומה, עד כי מדי שמעו את שם המושיע יוצא מפי הדורש, היה משתחווה אפים ארצה, מכה על לבו, ונאנח מרה". וזה היה "היהודי הנצחיים". כל קורא יזכור, כי מתי-מדבר מתוארים בפואימה של ביאליק כ"מגדלי הפרע" ו"נגרר שער תלתיים" ("צנחו בארץ ראשיהם הככדים, מגדלי הפרע, / נגרר שער תלתיים ונדמה לרעמת הלבאים"), מה שאינו בעצם טבעי ל"מתי מדבר" — אבל מתאים עם הטבע הפנימי, המתני, של הפואימה, והם ענקים-רפאים-אימים, המטילים אימה בכל ועל הכל.

מי שבא להוציא את שירת "מתי מדבר" מהאטמוספירה הנצחית שלה ורוצה להעבירה לרשות אחרת, זמנית, לעשותה מדרש לאי-המוצא מן המדבר-הגלות, שכאלו חזה אותו בשירה זו ביאליק, מסתבך בהכרח בסתירה פנימית גדולה, ששירה זו

1 "מתי מדבר" הם האפואימאסות חיותר נעלה של הגלות, אומר פרופ' י. קלוזנר (יוצרים ובונים).

של ביאליק היא כולה הערצה אחת לכבירי-כה. למשתחררים: והן האטמוספירה
שלה אינה אף במדת-מה של גלות.
ב„מתי מדבר האחרונים“ הקשר עם הזמני הוא יסוד ועיקר, וב„מתי מדבר“
איננו אפילו טפל.

תשרי, ת"ש.

כרך ג', ספר א', ע' 42), ונטה לדעה זו פניכמן במאמרו הנ"ל ובמבואו ל„כל כתבי ת. נ. ביאליק“ (הוצאת
„דביר“, תרצ"ח, ע' XVI).
1 ראה קלוזנר ופניכמן שם.